

Neuvěřitelné se stává skutkem

Přerod a obrození metody není u Hrabala jednorázovým aktem. Je bytostnou součástí jeho osobnosti a trvalým znakem literárního vývoje. Mnohokrát zaskočen a překvapen nepřízní osudu, podrobuje se navenek sběhu událostí, ale nikoliv trpně, bez odporu. Jeho výbušná povaha a vzdorný temperament ho vždy dovedou k tomu, že hledá "čisté radosti" života a sílu inspirace ve vrstvách hloubějších a niternějších. Ve chvílích deprese a skepse, jež provázejí čas od času každého tvůrce, žijícího v malé zemi uprostřed Evropy, nezapomíná na to, že jeho posláním je znovu a znovu "překvapovat veřejnost".

Mnohdy nejde o okolnosti a poměry literární, ale životní. Na přelomu let sedmdesátých prochází Hrabal názorovou a psychickou krizí. ^{v roce 1967} Zemřel strýc Pepin, legendární "pábitel" a zdroj jeho tvůrčího osudu; v roce 1970, po odchodu do dobrovolného vyhnanství v Kerském lese ho čekala smrt matky. V následujících letech ho tísní nemoc a hrozí mu operace.

Ve chvíli nejhoršího osamocení nachází útěchu v jediném, co mu zbývá a co ho drží při životě - ve psaní. Pokouší se napsat větší dílo - román ^{- z povídek} dle vlastní slova ^{se nadlel} v situaci, kdy začne nejraději hovořit sám se sebou, "nejdříve potichu, jen takový biograf si hrát, vzpomínkou nechat míjet obrazy z minula, ale pak začít sám sebe oslavovat, radit se, vyptávat se, sám sebe si dávat otázky, vyslýchat se a chtít sám na sebe dozvědět se to nejtajnější, podávat na sebe jako prokurátor obžalobu, a hájit se, a tak střídavě se dostávat hovorem se sebou ke smyslu života...."

Na prahu šedesátky se každý člověk odhodlává vést se sebou hovor pod zorným úhlem věčnosti, vychutnávat nesmyslnost té své cesty, která stejně skončí předčasným odchodem, vychut-

návat počátek svého zmaru. Tento pocit vylíčil Hrabal v pozoruhodné próze z počátku sedmdesátých let, kterou nazval *Peruť imbecility*: "Povídám si, synáčku, už nepotřebuješ se vměšovat do lidských hovorů, už nepotřebuješ, aby ti někdo visel přes rameno a vyříkával ti a ty jemu svoje trápení, už nechci, povídám, aby ti někdo pofoukával bolístku a ty abys v očích těch druhých našel a nacházel obecnost svých ukvapených soudů. Povídám, že nepotřebuješ hledat společného jmenovatele svých bližních, raději, synáčku, předstírej, že jsi němý a že už neslyšíš, že už slyšet nechceš. Raději obklopen přívalem řeči naslouchej vnitřnímu monologu mládí, raději naslouchej tajemství stejnosti a samota, do které vstupuješ, tě nebude děsit, mlčením se dostaneš za oponu lidského hovoru a staneš tak tvář v tvář ticha."

Tento pocit se stal východiskem nové tvůrčí etapy, která na rozdíl od extravertních "pábitelů" vstupuje do světa reflexí a meditací, do světa snivé vzpomínky, ale přitom se nezabývá odpovědností za dobu a události. Vzniká pokus přehodnotit dřívější postupy, scelit drastičnost a lakoničnost pábitelů plynulým tokem řeči, vytvořit melodickou burlesku absurdních a dramatických osudů Střední Evropy, a to vše, navlečeno na barvitou nit pikareskního dobrodružství, vypovědět jako jediný lidský osud, podaný zábavnou, rozradostňující formou. Složitá forma "proudu řeči", která mistrně střídá ostré vidění detailů se zamílenými záblesky fantazie a snění, která přeskakuje z přítomnosti do minulosti a z reálna do nadreálna, bere za základ subjektivní já; tím však zesměšňuje svůj vlastní úhel pohledu a tím,

touto automystifikací, posunuje vyprávění do roviny symbolické, značnou vzdálenost mezi znakem a významem připouští i rozporná noviska. jako obraz citlivé lidské duše, jako osud člověka. Účinnost tohoto obrazu tkví v pravdivém a neobyčejně upřímném sebezrcadlení.

O tom praví vypravěč jeho nové prózy: "Stanul jsem tvář v tvář sám sobě, ale ne tak, že bych sám chtěl, ale událostmi jsem byl

donucen vidět svůj život..."

Ve zvláštní dialektice subjektu a událostí, detailu a celku, člověka a dějin spočívá půvab i význam nejvýznačnější prózy z tohoto období, která bývá nikoliv náhodou označována za vrchol Hrabalovy tvorby - a nese zvláštní název *Obsluhoval jsem anglického krále*. Próza byla napsána v letních měsících 1970, na jeden zátah, ve světelném opojení, automatickou metodou. Autor neměl odvahu přepracovávat text, neboť chtěl zachovat první dojem chvil a nemínil setřít spontánnost obrazů. Přiznává, že ten letní měsíc, kdy text psal, žil pod dojetím "umělé vzpomínky" Salvatora Dalího a Freudova "uskřínutého afektu, který nachází průchod v řeči." Už z těchto slov je patrné, že hlavním motivem jeho psaní byl princip slasti, touhy po kráse a *beauty*, chápána jako hodnota metafyzická. To však není jediným rysem významově složitého textu: vyprávění je kořeněno fenomenem "moudrého bláznovství", jež naprosto zvláštním a svérázným způsobem komentuje "divadlo světa", zrychlený a někdy nesmyslně komplikovaný běh dějin.

Téma lidského osudu se v této Hrabalově práci zcela zá-
měrně obzrací k poloze symbolu, alegorie a mýtu. Jen tak mohly jednotlivé detaily a postavy, jež charakterizují dobu a události, nabýt monumentálního charakteru. Těžištěm totiž není zobrazení a ilustrace prostředí a událostí, ale pravdivé a do jisté míry autentické vyličení nejpřirozenějšího lidského pocitu, touhy po lásce a po štěstí, jež se vlivem okolností obrací vždy proti člověku, v pravý opak. V tom je smysl významové hry s detaily; ty, které připomínají "skutečné" události nebo jednotlivé epizodní postavy, jsou neskutečné, zatímco "neuvěřitelné se stalo skutkem". Symbolický je i hlavní postava příběhu, vypravěč jménem Dítě /německý přepis Ditle/, který ztělesňuje živé a bez-

prostřední, někdy ovšem i naivní a iluzivní citění dítěte, které svět vnímá s údivem a překvapením. Toto symbolické ladění, důsledně uplatňované při líčení i konkrétních historických událostí /např. v době okupace a po osvobození/ působí ovšem v našem kontextu nezvykle. Má však přesné umělecké zacílení, směřuje k postižení absurdity dění a paradoxních zvrátů vývoje, jež se dotýkají lidského osudu. V protikladném smyslu jsou rozvedeny eroticko-sexuální motivy, které vyúsťují v sakralizaci orálních rituálů a jsou spojeny s mystickými pocity, odhalujícími tajemství ženy a krásy dívčího těla. Všechny tyto motivy jsou spojeny s tématem návratu do lůna ženy-matky, jež je typické pro moderní román dvacátého století.

Východiskem Hrabalova podání však není mýtus, ale groteska. V tom smyslu staví do popředí složitou masku vypravěče a hrdiny příběhu, jehož pohled je na první pohled pokřivený, zkreslující, hypertrofický. Vypravěč je vylíčen jako pikolík malé postavy, jenž trpí komplexem méněcennosti. Bolestně vnímá každou křivdu a trpí úzkostným pocitem, že je neustále podezříván a osočován. Tento pocit v něm probouzí vzdor, snahu pomstít se za křivdy a opovržení; chce získat peníze, neboť v jeho očích a v očích celého světa peníze představují moc, a proto jen bohatí lidé jsou šťastní.

Tento zjevně falešný a pokřivený životní cíl je odhalován nikoliv zvnitřku, konfrontací s pozitivními, mravními ideály, ale zvnějšku, paradoxními dějinnými zvraty. Jako kdysi v pikareskním románě prochází hrdina nejružnějším prostředím, jež líčí do bizarních podrobností, aby odhalil jejich protikladnou povahu. Stává se trpným svědkem dějinných zvrátů a absurdních událostí. Zdánlivá netečnost a nezájem o veřejné dění ho vrhá tvář v tvář paradoxnímu dění. Honba za úspěchem a touha po pomstě ho vrhá do

izolace; sňatkem s prominentní nacistkou se stal kolaborantem. Paradoxní náhodou se však bezděčně stane účastníkem odboje. Zvratem okolností dojde konečně k prozření a k odhalení falešných životních cílů. Hrdina se konečně domůže majetku a stává se milionářem, ale ocitne se spolu s ostatními "bývalými" lidmi v internačním táboře. Odtud odchází na brigádu do Kraslic a později se uzavírá do dobrovolné samoty na opuštěném místě na Šumavě.

Už z nárysu tohoto syžetu poznáme, že spojujícím prvkem tohoto příběhu však není rozeklaný charakter hrdiny, jako psychologické konstanty, ale motiv cesty, nevědomé, bezděčné pouti životem jako symbolický motiv lidského osudu, jeho smysl a konečný cíl zůstává v nedohlednu. V tomto díle se setkáváme nikoliv s historickým románem dobovým, ale se směšno-hrdinskou kreací, která je v reakci na historické události nezvyklá a překvapující. Cílem tohoto způsobu zobrazení totiž vůbec není podat obraz historických událostí, které jsou ještě v živé paměti mnohých účastníků, ale jakýsi sebeobžalobný, zkreslený, ale ve své vyhraněnosti pravdivý obraz zraněného a zraňovaného lidského subjektu, ocitajícího se a drceného v absurdním dějinném soukolí. Ideální čistota citění a bezelstná upřímnost vyznání je zde jedinou metou, která v jistém smyslu nahrazuje a doplňuje tradiční konstanty mravní a ideologické.

Toto pojetí vychází ze zvláštní formace Hrabalova hrdiny a vypravěče, jenž je zároveň postavou románovou a současně výrazem autorovy automystifikace. Můžeme ho proto nazírat současně z dvojího úhlu pohledu.

Jako románová postava náleží k typům odlidštěného a odpsychologizovaného podání. Dalo by se říci, že je jakýmsi "mužem bez vlastností"/Robert Musil/, neboť i svět je bez vlastností a lze jej nazírat z tisíce různých úhlů. Mravní charakter této

postavy je tak rozeklaný a ambivalentní, že jej těžko dáme dohromady v jediný konsistentní celek. *Přitom uzavřel svou Lout záměrem, chutí vyprávět, která se sama o sobě stává hodnotou.*

Ještě složitější je tato formace ve funkci vypravěče.

Hrdina se totiž nesnaží "zahladit stopy" a vylíčit své vztahy k okolí sympatickými ~~bravami~~ ^{bravami}. Naopak. Ve vyprávění jakoby šel "proti srsti" /s tímto způsobem jsem se setkali již v Morytářech a legendách/; dává své výpovědi ráz sebeobžaloby, zpovědi, která jde za hranice sebesmrkačské extáze. Jeho zaujatý, egocentrický způsob myšlení, motiv pomsty vůči těm, kteří mu ublížili, nebo jen mohli ublížit, mu dává životní oprávnění. Nezabývá se domýšlením paradoxů, že on, přispívající člen Sokola, se stal vlivem okolností mlčenlivým lokajem v nacistických ubytovacích zařízeních./Pouze na jednom místě, kdy jde o ospravedlnění jeho sexuální nedostatečnosti, se zamýšlí nad paradoxním utvářením své existenciální situace; v době, kdy mnozí čeští lidé jsou zavíráni ve věznicích a v koncentračních táborech, stává se on předmětem zkoumání nesmyslné rasové čistoty./ Zůstává i nadále trpným, mlčenlivým svědkem, když jako číšník v nacistickém zařízení, sloužícím k oplodnění německých žen rasově čistými jedinci stává ^{se} svědkem obludné ideologie, která obrací všechny hodnoty lásky a lidskosti do nelidské, absurdní podoby. Leč právě jeho zdánlivě netečný, profesionálně ^{odcizující} ~~chladný~~ přístup dává evokaci historických obrazů podobu děsivé fantasmagorie. Zdá se, že nejsilněji exponovaným celkem ve vyprávění je oblast sexuální, zoufalá snaha subjektu překonat svou slabost a vyrovnat se ostatním, úspěšným jedincům. V této oblasti přechází vyprávění z polohy existenciální, převážně racionální, do polohy pudové iracionality, příznačné pro období surrealistických počátků.

Návrat do ovzduší dětských snů a mladistvých erotických představ ovšem není motivován tématem, ale stylem, způsobem vidění.

Sexuálně erotické scény, jež mají podobu rituálu, adorují rysy básnické exaltace, podobné surrealistickému "rozšílení". Motivace stylová v mnohém překrývá a zastíňuje motivaci fabulační. Hrdina je osudem připoután k německé dívce, podobně vykořeněné, která v něm probudila muže a zbavila ho pekla osamocení. Kardinální motiv slasti a rozkoše je však hlavní příčinou paradoxních zvratů a jeho tragické osudové pouti, v níž se plnou měrou projevuje příznačně mystické, ale současně i groteskní "odlidštění". /Vypravěče už nevzrušuje, že Líza Papánek, která byla prominentní nacistickou funkcionářkou, zahyne v rozbombardovaném Chebu. Výplodem jejich svazku, plodem lásky dvou nešťastných outsiderů, je adolentní syn Siegfried; ten se baví tím, že ranami své zbytnělé paže zabíjí kladivem hřebíky do podlahy. / Již² těchto obludných hyperbol vysvítá, že základem Hrabalova podání není metoda ilustrativní, rozvětřující fabuli, ale metoda *hyperbolizující* a absurdně groteskní, příznačná pro básnickou asociaci.

Z tohoto úhlu pohledu lze pochopit mystifikující charakter vyprávění, jehož těžištěm je prolínání sféry intimní a veřejné, individuálního a nadosobního pohledu. Tento zvláštní druh vyprávění zvýrazňuje jevy pomocí fantazie a zároveň podtrhuje autentičnost svědectví. Zasluhou o groteskní mystifikace a automystifikace se vypravěč v románu Obsluhoval jsem anglického krále formuje jako hrdina, pro něhož bychom asi těžko hledali předchůdce v evropské literatuře.

V žádném případě nejde o psychologickou studii hochštaplera, který před společností zahaluje své skutečné, skryté úmysly a podle záměry. Nesetkáváme se totiž s rafinovanou hrou vyprávěcích rovin, jak je tomu například v románu Thomase Manna *Život hochštaplera Felixe Krulla*. Hrabalův hrdina je pln ^{obdivu} obdivu k překvapující tvářnosti světa, naplňuje nás radostí ze svého

spontáního vyprávění, inspirujícího se "sršivou skutečností" a nadšením pro krásné věci. V této své vlastnosti vychází ze školy Hrabalových pábitelů.

Najde pochopitelně ani o psychologickou studii ukřivděného člověka posedlého mamivým velikášstvím, kterou vykreslil Vladimír Neff v románu Malý velikán. Tím méně lze Hrabalův román srovnávat se sociálně kritickým obrazem číšnícké profese, který zachytil Géza Včelička v románu Kavárna na hlavní třídě. Hrabalův způsob vyprávění je naprosto uvolněný, svobodně překračující hranice norem mravních i literárních.

Naznačili jsme již podobnost s románem pikareskním, jehož postavy jsou rovněž jakýmsi němými svědky, poutníky, procházející nejrůznějším prostředím. Na rozdíl od nich si však Hrabal klade za cíl zobrazit v tomto šaškovském, pikareskním typu osud člověka, úděl subjektu, zraňovaného a trpícího nejen vlastní nedostatečností, ale i paradoxním během dějin. Z těchto důvodů proniká jeho osvěžujícím viděním i bizarními groteskními scénami, oznamujícími, že se "neuvěřitelné stalo skutkem", tragický pocit, smutku nad tím, že jsme svědky obrovského přesunu a zániku hodnot, vlády neutuchajícího násilí, pokřivování a znásilňování člověka, smutek, který je vyjádřen lapidárním výrokem, že lidstvo je "potomstvo zlé, blbé a zločinné". Ale ani tento smutek a počínající rezignace nás nesmí svádět k tomu, abychom v Hrabalově přerodě našli pouze návrat k románu existenciálnímu, popřípadě fenomenologickému.

Obsluhoval jsem anglického krále je naplněn neskonale vírou v přetrvání lidských hodnot, i když je tato víra komplikována paradoxními dějinnými zvraty a mnohdy absurdními okolnostmi. Hrdinův úděl není ^{přinejmenším} jen pádem, ba krachem životních cílů, jež byly od počátku iluzivní a falešné, nýbrž i zdrojem radostného

vidění, poetického "zázraku všedního dne", skrytého a rozptýleného ve skutečnosti. Jeho symbolický způsob ztřásnění není naplněn suchou reflexí, jak tomu v moderní próze často bý-vá, ale fantazijní projekcí, ~~vedoucí k~~ ^{vedoucí k} ~~vyznívání~~ ^{vyznívání}. Trpkost osudového určení je proto přehlušována a mnohdy i zaplavována vlnami svěžího básnického vidění, prožitkem krásy a rozmanitosti světa a věcí, jež je pojata nikoli jako chvilkové opojení, ale jako hodnota metafyzická.

Smyslem pro krásu a obdivem k tomu "neuvěřitelnému, jež se stává skutkem" se Hrabalův vypravěč obrozuje a dospívá k přehodnocení konkrétních životních cílů. Pouze falešné, iluzivně stanovené cíle konzumní, majetnické, jsou vystaveny paradoxním zvrátům dějin a trvalému úbytku hodnot. Něco přesto v lidstvu a v člověku zůstalo.

Zůstala věčná a neuhasitelná touha po kráse, vnitřní přesvědčení o její-m pozitivním vyznění, která mnohdy ospravedlňuje i zlo v člověku a náklonnost k mravním prohřeškům. Překvapující dar vidění, způsob lidského kontaktu, jenž navzdory absurdním okolnostem působí povzbudivě, je sám o sobě hodnotou, neboť mluví k emocionální hladině lidské bytosti a k elementární, pudové hladině života.

V tom je výraz a smysl Hrabalovy automystifikace, jež se podílí na formaci vypravěče. S úžasem sledujeme jeho pozoruhodný, bystrý postřeh, těšíme se z lehkosti, s níž objevuje neznámé a nikým jiným nespatriené podrobnosti. Kocháme se krásou jazyka a spontánností podání. Nevadí ani jeho samolibost a vychlubačnost, protože je upřímná, naivní a dětská.

V tom tkví půvab některých bizarních motivů, jež jsou zdánlivě bezúčelně rozesety v textu a přesto vyznívají symbolicky, i když mají navenek jen žánrově idylickou platnost. Sem patří

např. dorázek strážnického hotýlku, v němž tráví své volné chvíle opilý generál-básník i pan prezident, prožívající zde v rokokovém ovzduší zahradního domečku chlasy své dávné lásky; sem náleží zdobná pýcha světáckého mladíka, jenž kráčí po pražské hlavní třídě-Příkopech, s novou kravatou, kterou nikdo jiný nemá, protože ji ani mít nemůže, byla "vypůjčena" z věcí, jež v hotelu Paříž zanechal kníže Hohenlohe. Do řady symbolických motivů, v nichž znakem se stává obvykle konkrétní, věcný předmět, náleží i titulní prohlášení "obsluhoval jsem anglického krále" /v druhém případě habšského císaře/, což je pro vyprávěče výrazem smyslu pro hodnoty a svědectvím vynikající profesionální úrovně. Sebevědomí a pocit tvůrčí jistoty jsou základním předpokladem pro identitu člověka v chaotickém absurdním světě.

V plejádě bravurně rozehraných scén, z nichž některé připomínají překypující bohatství a mnohost v zátisí holandského malíře Jordaina, jiné rozehrávají obřad gastronomických rituálů /sem patří např. příprava nadívaného pečeného velblouda, prostíraného na zlatých příborech v hotelu Paříž při návštěvě habšského císaře./, vrcholí vyprávění jako uvolněný proud řeči". Autor se opíjí nejen přirozenou expresivitou a barvitostí jazyka, ale i fantastickou inspirací výtvarnou, která díky jeho eidetické paměti dovoluje rozehrát rituály jídla a "divadlo světa" nejen co do podrobností, ale i do extatického prožitku.

Podobně čistě vyznívají některé erotické scény, pohybující se na okraji šokující nehoráznosti, např. voyažerská extáze unavených starých burziánů při "vizitaci" nahých slečen v salónu hotelu Paříž. Smyslem těchto barvitých, rokokově stylizovaných erotických scén, které pouze z nepochopení lze zaměnit za šokující razantnost pornografie, je zdůraznit, že v principu slasti se skrývá pramen svobody a uvolnění, a to i ve sférách přísně

střežených a tabuizovaných. Odhalením lidských citů, jež bývají vyhrazeny pouze mýtu nebo tajemství, znásobuje Hrabal intenzitu svého vidění a rozšiřuje oblast "poetizace" každodennosti a banality.

Vyprávění samo je rozděleno do pěti kapitol, jež připomínají situaci rozhovoru svým opakujícím se incipitem: "Dávejte pozor, co vám teď řeknu." Nejde tedy o montáž, o soubor fragmentárních záběrů, ale o souvislý příběh. Také tato okolnost svědčí o důležitém posunu. Osou vyprávění se stává kontrast mezi intimní sférou výpovědi, vzpomínkou a zpovědí, a mezi událostmi, jež působí jako zásah cizí, absurdní síly. Tomuto kontrastu odpovídá napětí mezi spontánním aktem řeči, jež zachycuje básnické vádění subjektu, a mezi líčením událostí, jež je stylizováno buď do vzpomínky, anebo zachycuje skutečnost zkratkovitě, způsobem téměř reportážním./Proto není vhodné tyto pasáže přeceňovařsky netvořit hlavní linií vyprávění./ Kompoziční moment, vycházející z principu asociace, nahrazuje obvyklou románovou konstrukci uvolněným spontánním podáním, zdánlivě bezbřehým a strhujícím proudem řeči. Pod tlakem svého básnického vidění chrlí vypravěč jeden obraz za druhým, anž propadá pouhé lyrizaci. Hovorová situace, příznačná pro pábitela, je nahrazena kouzlem vzpomínky a evokace. Vyprávění sice postupuje v duchu tvořivé aktivity pábitelů, ale inspiruje se též snivou melancholií vzpomínky a sebezrcadlení.

Je-li samou podstatou zrcadlení dvojstrannost obrazu-jeví se jinak na ploše zobrazení a jinak ve skutečnosti, která se za ním skrývá, pak pochopíme rafinovanost složité verbální masky, která v Hrabalově podání představuje známou janusovskou tvář humoru. Splývavá intonace vyprávění a kontrastnost obraznosti naznačují dvojstrannou pulzaci života a času, v němž vždy jde

něco současně dopředu a současně se navrácí zpět. Lidský život i společnost se v tomto dvojím zrcadlení jeví jako přesýpací hodiny; co je dole, je i nahoře, co je nahoře, to je i dole. Dvoustranná projekce je důkazem simultánnosti jevů, neoddělitelnosti kladu i záporu, sepětí krásy, která se obráží v hrůze, a tragiky dění. Tento postup je zatím vrcholem Hrabalova dialektického vidění. [Souvislý proud řeči samozřejmě připomíná lyrické předky - sled metaforických představ a obrazů, rozčleněných do ~~pěsna~~ apol-linairovského typu. Autor sám lyrický ročokmen vyprávění nezastírá a zdůrazňuje jej. V próze Městečko, kde se zastvil čas, /vznikala v těsné blízkosti Obsluhoval jsem anglického krále/ vysvětluje svůj postup osamocněním a evokací vzpomínky: "A v lese v Kersku jsem si teprve všechno tohle uvědomil, v kerském lese mi teprve došlo, kde tak asi jsem, odkud jsem přišel, kam se asi chystám, v Kersku jsem si teprve uvědomil, kde byly ty moje dva Ráje a Edeny, teprve z Kerska se rád vracím do Libně, abych tam nenašel nic jiného než prázdné ulity, zrovna tak jako v Nymburce...všechno je pro mne mrtvo, všude vidím, jak potoky a řeky, ve kterých jsem se tak rád koupal, jsou plné bahna a špíny, jak celý ten můj Eden a Ráj se zamalovává a zanáší povlakem hrůzy a špíny a devastace, snad jen proto, abych ani já, ani ten, komu jsem o mých rájích vyprávěl, abych tam ani já ani kdo jiný už nenašel ani záblesk, ani tušení bývalého třpytu a krásy, ve které jsem žil a žili i ti druzí...Ale já už teď vím, že skutečnost se marně přede mnou zastírá a zohavuje k nepoznání, stačí mi zavřít oči, a vlastně ani není třeba sledovat krásu minulosti pod zavřenými víčky, ta nebývalá skutečnost přichází teď ke mně sama, obrazy městečka, ve kterém se zastavil čas, obrazy Hráze věčnosti, ty přicházejí samy, nezávané, jako by ty obrazy dlouho bloudily světem, až našly zrcadlo, ve kterém jsou ty moje zlaté časy

sahopny se zhlédnout, a tak mými ústy a texty vyříkat všechno to, co bývalo, ale co už není..."

Poetika plynutí a ubíhání času je tedy přestupní stanicí mezi poetikou pábitelů a novým typem lyricko-dramatického melodramatu, jímž má být, ve střídě protikladných obrazů ztvárněno nové téma osudu člověka.

Hrdina a vypravěč, jenž je navzdory svému lyrickému rodu kmenu formací románovou a epickou, nemůže však volně proudit v meziprostoru mezi vzpomínkou a událostmi, musí být konkrétně motivován a zaostřen, je svázán s historickými událostmi. Hrabal nikterak neskrývá jeho ambivalentnost, snaží se jej motivovat pouze ironií a sebeironií, pod jejímž zorným úhlem sám sebe a své vyprávění hodnotí. Jeho mravní nepevnost je charakterizována jako lživost a propračnost; tedy jako faktor estetický; proti-
chůdné chápání událostí je motivováno naprostou "průhledností" a upřímností výpovědi. Protiklad osobního hodnocení a hodnocení historického zdůvodňuje vypravěč citovou rozjitřeností a naléhavostí svého vidění. V próze Sešitek nerozlišených podrobností, která román doprovází, autor podotýká: "Ozdoben mých šedin je zlo-
dějna a bláznovství... Děsně jsem zestárl a lžu, kudy chodím, pravdu nevidím ani skrz brlinky, ani skrz laťový plot nepravd a polopravd, kterými jsem se oplotil. Ale lotr a podlec, který říká svoji lotrovskou a podlou skutečnost, blíží se víc pravdě než pokrytecký moralista."

Zde je vysvětlení zdánlivé "moral insanity" u hrdiny románu Obsluhoval jsem anglického krále. Porušuje-li vztahy a souvislosti etické, pak je to proto, aby uvolnil svou aktivitu estetickou. Bezelstná upřímnost a poetičnost ^{jeho} výpovědi hlediskům hodnověrnosti nepodléhá. Platí zde prohlášení Dostojevského, že v umění se lze "prolhat i k pravdě". Hrabalova touha po kráse je přitom čestná

a ideální, je součástí tragikomické donquijotské touhy po poznání. Jeho průzračnému hrdinovi, která sám sebe vyhláší za špáska a zbabělce, nezůstává nic utajeno a zastřeno: všechno pronikne svým zdánlivě naivním pohledem, nevyhýbá se ani oblastem přísně střeženým a tabuizovaným, aby je posvětil svým lyze ideálním, básnickým poznáním.

Ambivalentnost hrdiny Obsluhoval jsem anglického krále je proto smysluplná. Připomíná svou vypínavostí a sebeobžalobou trýzní hrdiny Dostojevského, kteří se subjektivně zabarvenou zpovědí chtějí "prolhat k pravdě". Je výsměchem konvenční morálce, ale i parodií na dogma jednoznačnosti lidské existence. Smyslem jeho ⁱⁿ ~~morality~~ však není útočit proti morálním obyčejům a konvencím, ale stanout mimo tuto oblast, ve sféře svobody a slasti. Ale v umění a v tvorbě jako v životě nemůže být nic absolutní, ani spontánní tvořivost. Těžištěm této formace vyprávění v próze Obsluhoval jsem anglického krále je proto návrat do dětství, do světa pohádkových symbolů a mýtů. /Nikoliv náhodou vzniká tato práce v těsném sousedství s podobenstvím dětství, viděného očima matky, tedy mýtu zrození, v próze Postřižiny./

Co je smyslem těchto Hrabalových návratů? Sladká nostalgie vzpomínky, která je druhou přítomností, jak podotkl Novalis? Trýznivá intelektuální skepse, jejíž doménou je vědomí nicoty a marnosti? Nikoliv. Hrabal je i nyní věren poetice konfrontací, své základní devize: objevovat krásu všedních věcí a neuvěřitelný ráz událostí. Jestliže svého vypravěče ironizuje a zdůrazňuje jeho pokřivenost a izolovanost, jestliže poukazuje na tragedii umělcova narcisismu, pak se tím ^{zdvou} ~~utvrzuje~~ v oprávněnosti subjektivně niterného přístupu k událostem. Zdůrazňuje ~~tato~~ právo básníka nazzírat na dějiny jako na fantasmatický obraz, sice zvrá-

cený, bláznivý, *romantický* ale přesto přitažlivý.

Hrabalova výpověď sice nedává odpověď, ale zato naléhavě staví otázky: Co si může jedinec v této překotné době počít, nechce-li nebo nemůže-li ztratit smysl pro hodnoty? Má se nadchnout morální či společenskou ideou, jejíž realizace se odhalí jako vratká a nedostatečná? Jak se vyrovnat se záplavou šifer a symbolů, jimiž je skutečnost ne odkrývána, ale zahalována? Není ^{-li} poznání ničím jiným, než rozčarováním, deziluzivním prozřením, je spojeno se ztrátou víry v život a s mravním nihilismem? Kde se berou prameny hrůzy a nelidskosti, přítomnost zla v člověku i ve společnosti?

Jedinou možnou odpovědí je bezelstná a upřímná zpověď čistého, přehledného srdce.

Román Obsluhoval jsem anglického krále je důkazem, že lze tomuto světu nastavit zrcadlo, odhalit paradoxy doby, mystifikující lež, opravdovou a upřímnou zpověď. Přitom je třeba zkoumat nemilosrdně své nitro, vyptávat se sama sebe, s touhou dobrat se podstaty světa a věcí. Nevyhýbat se žádnému zážitku, ani okamžikům extatického, mystického vzrušení. Neboť smyslem mystického citění Hrabalova není transcendence v oblasti víry, ale obroda skutečnosti samé, z *hlubin* prostého lidského citu, bez něhož není lidské existence. Toto mystické pojetí reality, jež má v oblasti básnické podobu zářivé, sršivé imaginace, překračuje hranice těla a duše, jedinečnosti a omezenosti, nahodilosti a zákonitosti.

Román Obsluhoval jsem anglického krále prostě nelze vnímat jako román, konstituovaný dějově nebo psychologicky. Jde o fiktivní projekci lidského osudu, která má vlastnosti ~~mystické~~ fyzické, nadčasové. Proto se v něm nerozeznává nahoře a dole, proto se "nehodnotí" postavy a události podle tohoto kterého dobového, "historického" úzu. Proto v něm hraje takovou roli princip náhody,

který je přirozenou "vyrovnávkou" k zákonitostem dějinného pohybu. Náhodou prochází hrdina nejrozumnějším prostředím, náhodou proniká i do cizího prostředí nacistické smetánky, náhodou se seznámí se Zdeňkem, jemuž náhodou zachrání život a vezme na něj ilegální činnost, náhodou se stane milionářem a prochází apokalypsou drsných let padesátých apod. Rozviněná dějová osnova posunuje románový děj do polohy mýtu i do polohy každodennosti, v níž se dějinné události objevují bez obvyklé glorioly, v zářivém, lesknoucím se osvětlení "sladké" operetní zábavy, ale ve své lidské podstatě. Čím neuvěřitelnější je lehkost žití, tím trpčeji chutná tíha tragického osudového podtextu.

Osud člověka je v románu Obsluhoval jsem anglického krále stylizován jako pohádka. Je alegorickým ztvárněním života jako cesty, pouti, která, ačkoliv se zdánlivě jeví jako pouhé nesmyslné uplývání, je cestou od počátku do konce. V tom mu mohl být příkladem román Jamese Joyce Odyseus, inspirující se antickým mýtem o návratu legendárního hrdiny Odyseea do rodné Ithaky./Ve skutečnosti jde o jednodenní "pouť" židovského agenta Leopolda Blooma po Dublinu, končící nočním návratem k usínající manželce, paní Molly, která symbolizuje Zemi./

Hrabalovo vyprávění vychází z absurdní grotesky, jejíž význam je při své zábavnosti a poutavosti básnického vidění ironický. Jakoby "pábitelské" podání je tentokrát zahaleno tragickými, melancholičtými tóny, jež se překrývají se záměrem podat důkaz, že se "neuvěřitelné stává skutkem". /Tento výraz má dvojí význam: poetický i groteskně absurdní./ Většina scén a dějových partií je prosycena parodickými významy a podtexty. Parodický je obraz "ráje", který si hrdina vysnil v erotických zábavách ve vykřičeném domě U slečen Rajských. Anekdoticky a parodicky působí otcovo poučení, že "vědomí cíle snižuje únavu", neboť je explikováno

ve chvíli, kdy Dítě utrácí své peníze v nevěstinci. Ironizován je určitý narcisismus umění, osamocenost básnického subjektu, i jeho snaha o protest vůči společnosti, která se projevuje jen gestem, tím, že "hrdina přivíral oči, což navenek působilo, jakoby se díval na svět s pohrdáním". Tento melancholický tón, který vypravěč nezdárcí ani ve chvíli rozkoše a opojení, nemůže ovšem zakrýt půvab Hrabalova básnického podání, jež tkví v neotřelosti, svěžesti a extatičnosti vidění.

V literárním kontextu let sedmdesátých, v němž převládal jednoznačně ž-ánr historického románu s různými aktualizacími akcenty, působil by Hrabalův směšnohrdinský přístup k dějinným událostem, i nedávno minulým, značně rušivě. Tato jeho snaha prolnout nadosobné sféru subjektivními pocity musela být pochopena jako negace znovu obnovovaných mýtů. Čtenář, jenž si uvykl mravoličné literatuře, byl by uveden ve zmatek. Proto zůstalo toto dílo veřejnosti po dvě desetiletí neznámo.

Jaký je vlastně autorův přístup k zobrazení historických událostí?

V programu k výstavě Vladimíra Boudníka je citován výrok francouzského semiologa Rolanda Barthése, že dějiny jsou místem, kde je v nejvyšší míře možné fantasmatické. Předmětem zájmu filozofie je však lidské tělo; dějiny jsou z toho hlediska pokusem, jak vzkřísit lidská těla, která patří minulosti. Autor dodává sebekriticky, že tedy i věda, semiologie, může spočívat ve fantasmatech. "Proč bych to neměl tvrdit i já?", dodává Bohumil Hrabal.

Základní impuls, který vedl k tomuto neobvyklému a v našich podmínkách značně protichůdnému pojetí dějinného faktoru, byl tvůrčí. Základem Hrabalovy poetiky je člověk, nikoliv jako psychická konstanta, ale v proměně stavů a pocitů, ve chvíli rozhořčení i nostalgické vzpomínky, *myšlenky* zahledění. Hrabalův

pohled se nespokojuje s dualistickým členěním na tělo a duši, člověka a svět, s nímž zápasila středověká filozofie. Tím se liší od současného románu fenomenologického. Musí dospět k celistvému pohledu, k prolnutí tělesného a duševního, subjektivních pocitů a nadosobních událostí, žití i osudu. Právě tento přístup je vlastní jeho ryzímu básnickému naturel. V tom je nesporný Hrabalův přínos. Je vítězství, radostné spontánnosti *člověka* nad úmorným stereotypem tragikomické frašky *dějiny*.

Některé pasáže, jež se v románu Obsluhoval jsem anglického krále objevují, navazují pochopitelně na starší "pábitelské" povídky. Motiv hospodské rvačky přechází např. z prózy Automat svět, a naopak, motiv rozevlátých ženských vlasů byl později přejet jako hlavní motiv do Postřižin. Mnohé obrazy připomínají "aviatický styl Chagallovy malby" /motiv vlajících ubrusů nebo prádla, jež lítalo z oken koupelen nedaleko babičina bytu u Karlových lázní/. K stálému básnickému arzenálu Hrabalovy metafyziky patří i některé "zpředmětněné" symboly a obrazy; jsou předmětem dřívějších lyrických výbojů a jsou důkazem pozoruhodného soustředění a logiky autorova díla.

Pozoruhodná a osobitá je jeho kompoziční technika. Ve vyprávění dominují opakující se motivy, jež svou výrazností tvoří náladu i pojítka velmi vážné dějové ^{Konkrétnost} ~~rozptýlenosti~~ díla. Tak např. výrok, že "neuvěřitelné se stává skutkem" vyslovuje nejprve demontní podomek, štipající dříví na dvoře hotelu Tichota; později jej opakovaně přejímá sám vypravěč. Skeptický názor, že lidstvo je "potomstvo zlé, blbé a zločinné" podotýká hned na začátku *naivní malíř Tonda Jodla* ^{Korunním} motivem se stává na závěr u starého profesora romaniistiky, čímž je příběh jakoby zarámován. K vrcholné básnické evokaci vnitřního pocitu slasti patří i odvážné podání exotických scén, jež by z oblasti literatury mohl vyloučit jen pokrytecky moraliata.

Hrabalova výpověď je obrazem situací mezních, existenciálních. Je jakýmsi fantasmatickým kaleidoskopem života člověka dvacátého století, jenž zachycuje i absurditu doby. Scény, kdy se hrdina dostává během války do střediska pro plemenný chov "čisté rasy", patří k nejostřejším karikaturním obrazům obludnosti nacistického režimu. Také náhled do mentality loučících se dvojic, které v zátíší protektorátního penzionu Košíčku našli poslední útočiště lidského citu, patří k nejhlubšímu odsouzení protilidského charakteru války.

Všechny historické události jsou nazírány z hlediska roz-citlivělého lidského subjektu, trpícího nepřátelskou osamoceností. V tom smyslu připomíná Hrabal i úzkostné hyperboly Franze Kafky, vyjadřující pocity ohroženého lidství.

Stylizací těchto scén jakoby chtěl autor zachytit rozpětí individuálního osudu a mnohorozměrné sféry života, která se mnohdy vymyká mravním a filozofickým sudidlům. Automystifikace, která prolíná do stylizace vyprávěče, má zabránit jednostranně chmurnému vyznění; je naplněna i značnou dávkou švejkovské "neváž-nosti" a neproniknutelné masky.

Vyprávění, formované jako bezbřehý a uvolněný "proud řeči" je tedy plno vnitřního napětí a protikladů. V poměru k uznávaným schematům jakoby autor chtěl záměrně použít metody "proti srsti", jako by chtěl vyprovokovat obecné smýšlení. K tomu už nestačí naivní prostořekost pábitelů, ani rustikálního strýce Pepina; je nutno sáhnout k formaci vyprávěče, který je "proti své vůli vzdělán", ale neztratil ještě smysl pro radostné vádění světa a pro intenzitu bezprostředního prožitku. Není také bez významu, že potřebu obnovit ztracený kontakt s lidmi si hrdina uvědomuje právě uprostřed své samoty, teprve po pomyslném pádu všech nádejí a iluzí. V těchto závěrečných pasážích se objevuje téma pozdější Hluboké samoty.

Na počátku sedmdesátých let se tedy Hrabal znovu zjevil jako experimentátor a novátor v próze, jenž se nesmiřuje nikdy se stupněm, který byl jednou dosažen. Román *Obsluhoval jsem anglického krále* je při své symboličnosti románem lidského osudu, paradoxního a dilematického postavení člověka-obyvatele Střední Evropy, který prochází smrtí zvrátů a společenských přeměn. Trpí absurditou a nepřetržitou destrukcí hodnot. Přitom si však uchovává radostně obdivný vztah ke světu, podivnou, dětskou úctu k hrůze i slávě života. Je prosycen touhou po kráse, úctou k životu, a prahne po světě, v němž se "neuvěřitelné stává skutkem".

*S*tylizace vyprávěče jako smutného klauna ~~tak~~ záměrně přijímá rolničku šaškovu, jako na obrázku kulového filka ze sady hracích karet.

Za věrnost své poetice i svého zvláštního fantasmatického pohledu musel Hrabal ještě dlouho bojovat.